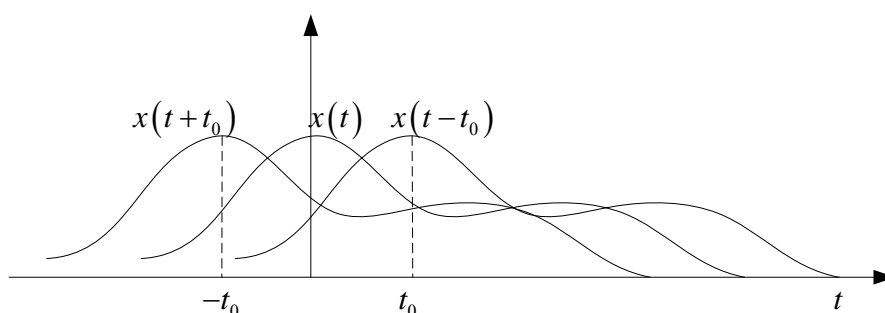

Pitanje 3: Modifikacija nezavisne vremenske promenljive t u kontinualnim signalima

Pomeranje signala u vremenu

Mnoge jednostavne ali važne operacija nad signalima se mogu predstaviti jednostavnom modifikacijom vremenske promenljive t u analitičkim izrazima za signale. Već smo videli da signal $x(t - t_0)$ nije ništa drugo nego pomeranje signala $x(t)$ za vremenski interval t_0 . Ukoliko je $t_0 > 0$ to je zapravo kašnjenje signala (pomeranje u desno), ukoliko je $t_0 < 0$ to je takozvano prednjačenje signala (pomeranje u levo). Na slici 2.1. ilustrovano je prednjačenje i kašnjenje signala.

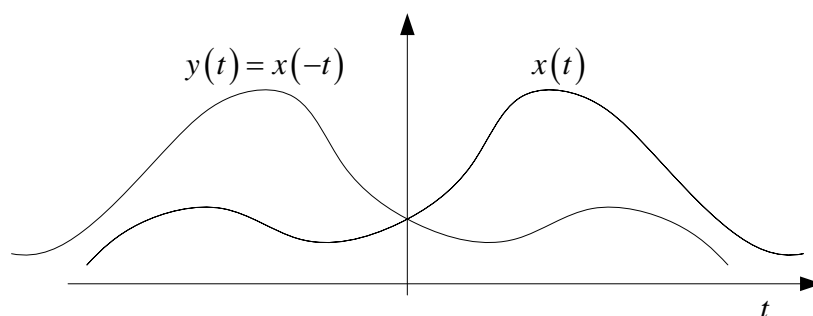
Slika 2.1: Ilustracija vremenskog pomeranja signala

Inverzija vremena

Posmatrajmo modifikovani signal

$$y(t) = x(-t) \quad (2.1)$$

Poslednja relacija govori da je, na primer, $y(1) = x(-1)$, $y(\pi) = x(-\pi)$, i tako dalje za sve vrednosti nezavisne promenljive t . Primer ovakvih signala je prikazan na slici 2.2. Efekat inverzije vremena je najuočljiviji ukoliko se video traka premotava unazad.

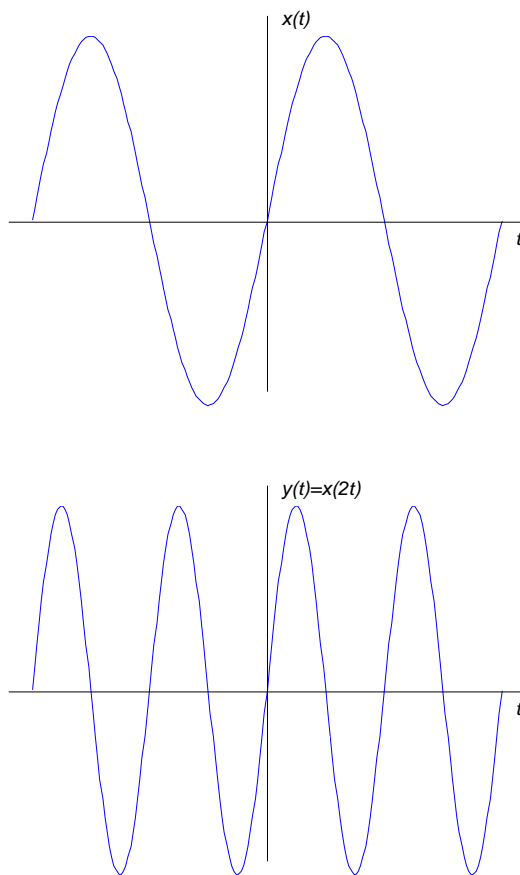
Slika 2.2: Ilustracija signala sa inverzijom vremena

Skaliranje vremena

Dalje, posmatrajmo modifikaciju signala na sledeći način:

$$y(t) = x(2t) \quad (2.2)$$

Tada je $y(1) = x(2)$, $y(1/2) = x(1)$ i tako dalje, što znači da je u signalu $y(t)$ vreme kompresovano i da je signal y zapravo dva puta ubrzani signal x (u engleskoj literaturi se za ovakve sisteme kaže *compressed-time signals*). Primer ovih signala je prikazan na slici 2.3.

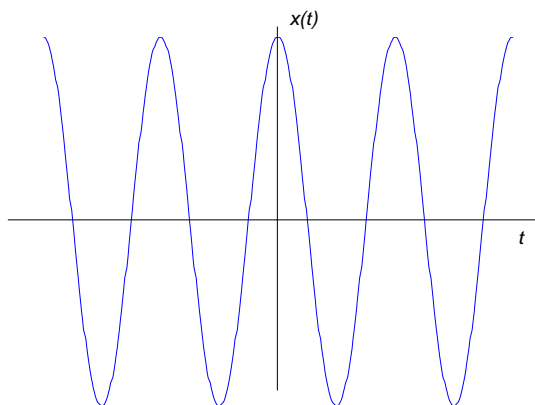

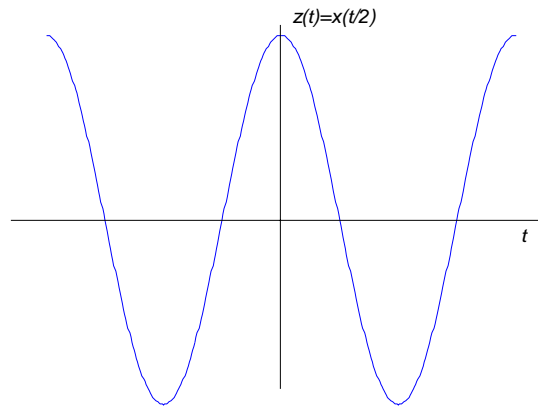
Slika 2.3: Ilustracija skaliranja (kompresije) vremena

Ukoliko definišemo novi signal $z(t)$ na sledeći način:

$$z(t) = x(t/2) \quad (2.3)$$

Sada će vrednost signala $z(1)$ biti jednaka $x(0.5)$, $z(2)$ biti jednaka $x(1)$ i tako dalje. Drugim rečima, posmatrani signal z biti 'razvučena' ili usporena verzija signala x . U engleskoj literaturi se za ovakve signale koristi termin *stretched-time signals*. Primer ovakvih signala dat je na slici 2.4.

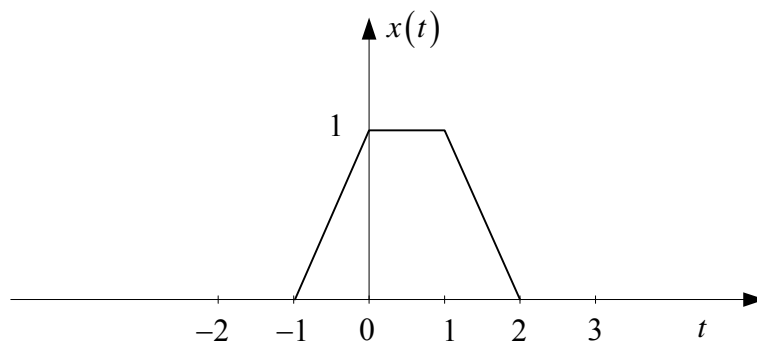

Slika 2.4: Primer skaliranja signala (*stretched-time signal*)

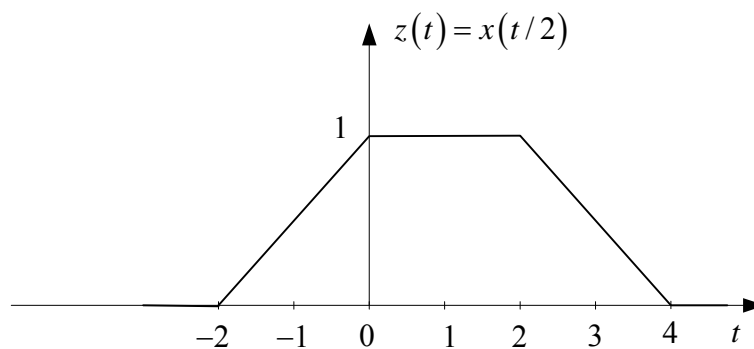
Vrlo često se u obradi signala istovremeno srećemo sa više modifikacija nezavisne vremenske promenljive t u istom signalu. Recimo, ukoliko je potrebno da na osnovu zadatog signala $x(t)$ generišemo signal $y(t) = x(2 - 3t)$, jasno je da su tri modifikacije vremenske ose izvršene uzastopno. Prvo je od na signalu $x(t)$ izvršeno skaliranje vremenske ose i dobijen je signal $x(3t)$, zatim je izvršena inverzija vremena koja rezultuje signalom $x(-3t)$ da bi konačno bilo izvršeno pomeranje u vremenskom domenu što nas dovodi do konačnog rezultata $x(2 - 3t)$. Naravno, redosled ovih transformacija nije jednoznačan, međutim, kada god imamo ovakav problem dobro je da se vežemo za neko konkretno $t = t_0$ i da pomoću njega pratimo regularnost sekvence transformacija. Ovaj problem je ilustrovan na sledećem primeru.

Primer 1: Na slici 2.5 je prikazan trapezoidni signal $x(t)$. Na osnovu njega skicirati signal $y(t) = x(1 - t/2)$.

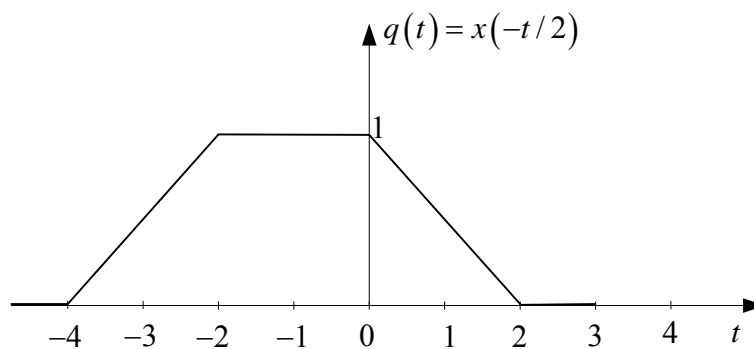
Slika: 2.5: Primer trapezoidnog signala

Kao prvi korak ćemo od signala $x(t)$ formirati pomoćni signal $z(t) = x(t/2)$. U pitanju je vremensko skaliranje (usporavanje ili razvlačenje signala) sa faktorom 2. Neka nam kontrolna tačka bude $t = 0$, i kao uslov ispravnosti rada treba da vodimo računa da je $z(0) = x(0) = 1$. Na slici 2.6. prikazan je signal $z(t) = x(t/2)$.

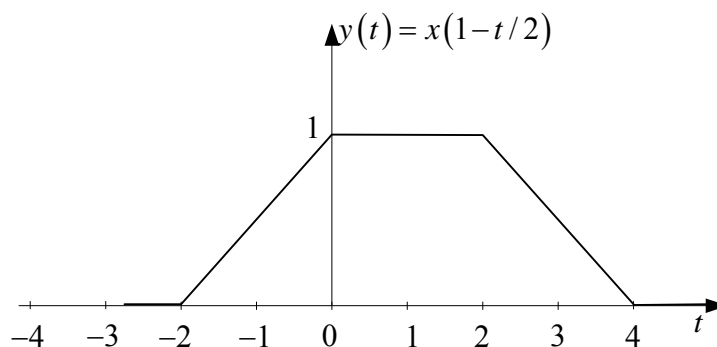
Slika 2.6: Signal $z(t) = x(t/2)$

Sada formirajmo novi, pomoćni signal $q(t) = z(-t) = x(-t/2)$ koji će uključiti inverziju vremena. On se jednostavno dobija od signala $z(t)$ tako što se izvrši prosta refleksija u odnosu na oordinatu (zbog toga se ponekada ova modifikacija inverzija vremena naziva refleksijom). Ovaj signal je prikazan na slici 2.7. Opet nam je kontrolna tačka $q(0) = x(0) = 1$.

Slika 2.7: Pomoćni signal $q(t) = x(-t/2)$

Konačno, treba izvršiti skaliranje u vremenu da bi dobili željeni signal $y(t) = x(1-t/2)$. Ova poslednja transformacija se dobija jednostavnim pomeranjem poslednjeg signala $q(t)$, ali da bismo dobili tačnu informaciju o tome za koliko treba izvršiti pomeranje i u kome pravcu, napišimo signal $y(t)$ na sledeći način: $y(t) = x(1-t/2) = x(-(t-2)/2) = q(t-2)$. Dakle, konačni signal $y(t)$ se dobija iz signala $q(t)$ tako što se on pomera u desno (dakle signal y kasni u odnosu na signal q) za 2 jedinice vremena. Signal $y(t)$ je prikazan na slici 2.8.

Slika 2.8: Konačni oblik signala $y(t) = x(1-t/2)$

I naravno, ponovo možemo proveriti korektnost dobijenog signal vezujući se za neke konkretne vrednosti vremenskih trenutaka: $y(0) = x(1-0/2) = 1$, $y(1) = x(1-1/2) = 1$ i t.d.

Primer 2: Zanimljivo je pogledati Dirakov signal u kome je nezavisna vremenska promenljiva skalirana koeficijentom $1/a$. Dakle posmatrajmo signal $\delta(t/a)$. Ako se setimo uslova koje treba da zadovolji Dirakov signal $\delta(t)$ videćemo da ih i signal $\delta(t/a)$ zadovoljava. Naime:

1. Signal $\delta(t/a) = 0$ za svako $t \neq 0$,
2. Vrednost $\delta(t/a)$ nije definisano za $t = 0$.
3. Konačno, $\int_{t_1}^{t_2} \delta(t/a) dt = a \int_{t_1/a}^{t_2/a} \delta(\tau) d\tau = a$ ako je $t_1 < 0 < t_2$

Dakle, signal $\delta(t/a) = a\delta(t)$ pod pretpostavkom da je parametar a pozitivan.

Simetričnost signala

Neke važne definicije i osobine signala potiču iz osobina simetričnosti. Iz matematike je poznato da neki signali imaju osobine parnosti ili neparnosti. Za signal koji zadovoljava sledeću jednakost

$$x(t) = x(-t) \quad (2.4)$$

kažemo da je paran. Sa druge strane, za signal sa sledećim svojstvom

$$x(t) = -x(-t) \quad (2.5)$$

kažemo da je neparan. Tipični parni signali su $x(t) = \cos(\omega_0 t)$ ili $x(t) = e^{-|t|}$, dok su predstavnici neparnih signala ili funkcija $x(t) = \sin(\omega_0 t)$ ili $x(t) = u(t) - 0.5$. Važnost parnih i neparnih signala potiče uglavnom iz činjenice da se realni signal (signal koji za svaki trenutak nezavisne vremenske promenljive uzima vrednost iz skupa realnih brojeva) može napisati kao zbir njegovog parnog i neparnog dela. Parni deo signal se definiše na sledeći način:

$$Ev\{x(t)\} = \frac{1}{2}[x(t) + x(-t)] \quad (2.6)$$

dok se neparni deo signala sračunava kao:

$$Od\{x(t)\} = \frac{1}{2}[x(t) - x(-t)] \quad (2.7)$$

Oznake Ev i Od potiču od engleskih reči *even* i *odd*, što znači paran, odnosno neparan. Lako se na osnovu relacija (2.6) i (2.7) proverava, da se signal $x(t)$ zaista može srećunati kao zbir njegovog parnog i neparnog dela:

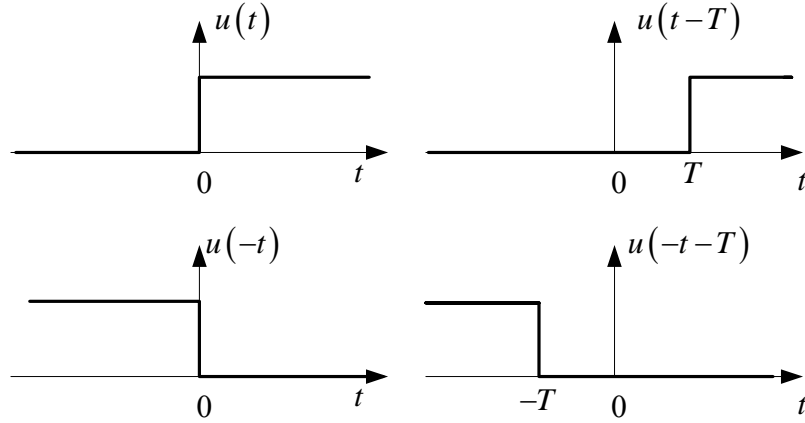
$$x(t) = Ev\{x(t)\} + Od\{x(t)\} \quad (2.8)$$

Primer 3: Sračunajmo parni i neparni deo pravougaone četvrtke $p(t) = u(t) - u(t-T)$. Po definiciji parnog i neparnog dela signala, možemo pisati:

$$Ev\{p(t)\} = \frac{1}{2}[p(t) + p(-t)] = \frac{1}{2}[u(t) - u(t-T) + u(-t) - u(-t-T)] \quad (2.9)$$

$$Od\{p(t)\} = \frac{1}{2}[p(t) - p(-t)] = \frac{1}{2}[u(t) - u(t-T) - u(-t) + u(-t+T)] \quad (2.10)$$

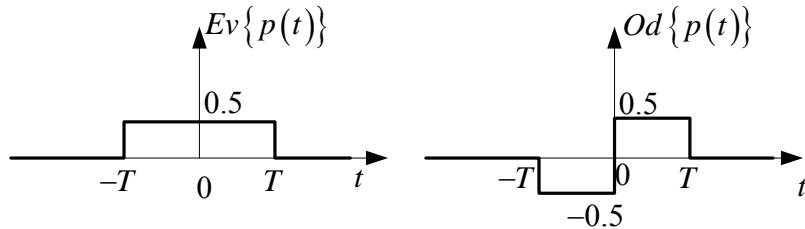
Na slici 2.9 su prikazani signali $u(t)$, $u(t-T)$, $u(-t)$ i $u(-t+T)$ na osnovu kojih se lako sračunavaju funkcije $Ev\{p(t)\}$ i $Od\{p(t)\}$.

Slika 2.9.: Oblik signala $u(t)$, $u(-t)$, $u(t-T)$ i $u(-t-T)$

Na osnovu ovih signala se vrlo jednostavno sračunavaju signali $Ev\{p(t)\}$ i $Od\{p(t)\}$. Oni su prikazani na slici 2.10. a njihovi analitički oblici glase:

$$\begin{aligned} Ev\{p(t)\} &= \frac{1}{2}[u(t+T) - u(t-T)] \\ Od\{p(t)\} &= \frac{1}{2}[-u(t+T) + 2u(t) - u(t-T)] \end{aligned} \quad (2.11)$$

Slika 2.10: Parni i neparni deo signala $p(t)$

Pitanje 4: Konvolucija kontinualnih vremenskih funkcija

Fundamentalna operacija nad signalima koja se u teoriji obrade signala koristi jeste konvolucija. Ako nad signalim $x(t)$ i $h(t)$ primenimo konvoluciju kao rezultat ćemo dobiti treću kontinualnu funkciju $y(t)$, pri čemu kao oznaku za konvoluciju koristimo simbol $*$:

$$y(t) = x(t) * h(t) \quad (2.12)$$

a izračunava se shodno sledećoj relaciji

$$y(t) = \int_{-\infty}^{\infty} x(\tau) h(t-\tau) d\tau \quad (2.13)$$

Ukoliko u poslednjoj relaciji izvršimo smenu promenljivih $t-\tau = \lambda$ dobija se

$$y(t) = -\int_{-\infty}^{\infty} x(t-\lambda)h(\lambda)d\lambda = \int_{-\infty}^{\infty} h(\lambda)x(t-\lambda)d\lambda = h(t)*x(t) \quad (2.14)$$

što je dokaz da je konvolucija komutativna operacija nad signalima, odnosno

$$x(t)*h(t) = h(t)*x(t) \quad (2.15)$$

Lako se dokazuje da je ova operacija ima i osobinu asocijativnosti:

$$\begin{aligned} (x(t)*h(t))*g(t) &= \left[\int_{-\infty}^{\infty} x(\tau)h(t-\tau)d\tau \right] * g(t) = \int_{-\infty}^{\infty} \left[\int_{-\infty}^{\infty} x(\tau)h(\lambda-\tau)d\tau \right] g(t-\lambda)d\lambda \\ &= \int_{-\infty}^{\infty} x(\tau) \left[\int_{-\infty}^{\infty} h(\lambda-\tau)g(t-\lambda)d\lambda \right] d\tau = \\ &= \int_{-\infty}^{\infty} x(\tau) \left[\int_{-\infty}^{\infty} h(\mu)g(t-\tau-\mu)d\mu \right] d\tau \\ &= \int_{-\infty}^{\infty} x(\tau) [h(t-\tau)*g(t-\tau)] d\tau = x(t)*(h(t)*g(t)) \end{aligned} \quad (2.16)$$

Takođe, lako se dokazuje da je operacija konvolucija distributivna sa operacijom sabiranja signala:

$$x(t)*[h_1(t)+h_2(t)] = x(t)*h_1(t) + x(t)*h_2(t) \quad (2.17)$$

Na osnovu relacije (2.13) se može zaključiti, da ako želimo da sračunamo konvoluciju signala $x(t)$ i $h(t)$, naš algoritam treba da se sastoji u sledeća četiri koraka:

1. **korak:** Signal $h(\tau)$ se prvo invertuje i pomeri u vremenu kako bi se dobila forma $h(t-\tau)$, što postaje funkcija od τ gde je t parametar.
2. **korak:** Signali $x(\tau)$ i $h(t-\tau)$ se izmnože za sva moguće vrednosti varijable τ a za neko fiksno t .
3. **korak:** Proizvod $x(\tau)h(t-\tau)$ se integriše po celom skupu vrednosti τ i tako se dobija vrednost $y(t)$ za neko fiksno t .
4. **korak:** Ponove se koraci 1,2 i 3 za različite vrednosti parametra t iz skupa $(-\infty, \infty)$ kako bi se dobila kompletna funkcija $y(t)$.

Dakle, teorijski gledano beskonačno mnogo neodređenih integrala treba odrediti u cilju jedne jedine konvolucije $y(t)$. Međutim, na sreću, u najčešćem broju slučajeva, ovaj se problem uglavnom svodi na sračunavanje par određenih integrala.

Primer 3: Sračunajmo konvoluciju dve jedinične odskočne funkcije

$$y(t) = u(t)*u(t) \quad (2.18)$$

Po definiciji možemo pisati:

$$y(t) = \int_{-\infty}^{\infty} u(\tau)u(t-\tau)d\tau \quad (2.19)$$

Znajući da je $u(\tau) = 0$ za $\tau < 0$, poslednji izraz postaje

$$y(t) = \int_0^{\infty} u(\tau)u(t-\tau)d\tau \quad (2.20)$$

Dalje, uzimajući u obzir da je $u(\tau) = 1$ za $\tau > 0$, integral se dalje pojednostavljuje

$$y(t) = \int_0^{\infty} u(t-\tau) d\tau \quad (2.21)$$

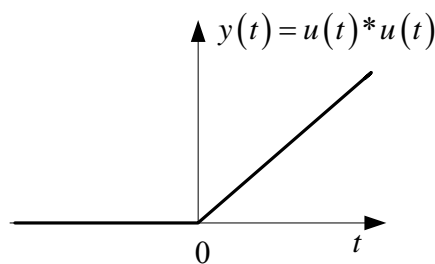
Ukoliko izvršimo smenu promenljivih $t - \tau = \lambda$, izraz (2.21) postaje

$$y(t) = \int_{-\infty}^t u(\lambda) d\lambda \quad (2.22)$$

Konačno, poslednji integral je jednostavno sračunati ukoliko je poznata vrednost vremenske promenljive t :

$$\begin{aligned} t < 0 &\Rightarrow y(t) = \int_{-\infty}^t u(\lambda) d\lambda = \int_{-\infty}^t 0 d\lambda = 0 \\ t \geq 0 &\Rightarrow y(t) = \int_{-\infty}^t u(\lambda) d\lambda = \int_0^t d\lambda = t \end{aligned} \quad (2.23)$$

Oblik signala $y(t)$ je prikazan na slici 2.11.

Slika 2.11: Oblik signala $y(t) = u(t) * u(t)$

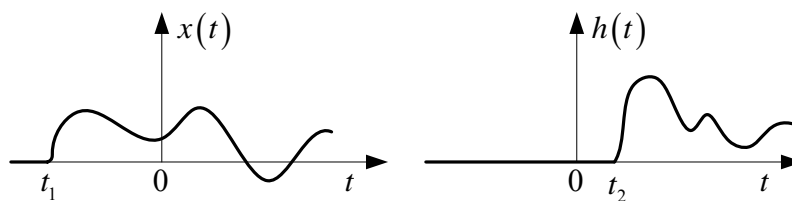
S obzirom na prirodu jediničnog odskočnog signala dobijeni rezultat možemo napisati u pojednostavljenoj formi:

$$y(t) = tu(t) \quad (2.24)$$

Primer 4: Jedna od važnih osobina konvolucije $y(t) = x(t) * h(t)$ je ilustrovana u sledećem primeru. Ako signali $x(t)$ i $h(t)$ zadovoljavaju sledeći uslov:

$$\begin{aligned} x(t) &= 0 \text{ za } t < t_1 \\ h(t) &= 0 \text{ za } t < t_2 \end{aligned} \quad (2.25)$$

kao što je to prikazano na slici 2.12., tada i njihova konvolucija $y(t)$ zadovoljava sličan uslov.

Slika 2.12.

Ovo tvrđenje nije teško dokazati. Ponovo možemo poći od definicionog izraza za konvoluciju:

$$y(t) = \int_{-\infty}^{\infty} x(\tau) h(t-\tau) d\tau \quad (2.26)$$

S obzirom da je signal $x(\tau)$ jednak nuli za $\tau < t_1$, integral (2.26) postaje

$$y(t) = \int_{t_1}^{\infty} x(\tau) h(t-\tau) d\tau \quad (2.27)$$

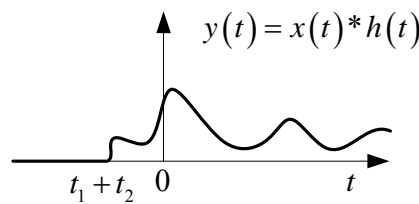
Uvodeći smenu $t - \tau = \lambda$, dalje možemo pisati:

$$y(t) = \int_{-\infty}^{t-t_1} x(t-\lambda) h(\lambda) d\lambda \quad (2.28)$$

S obzirom na činjenicu da je $h(\lambda) = 0$ za $\lambda < t_2$, konačni rezultat postaje:

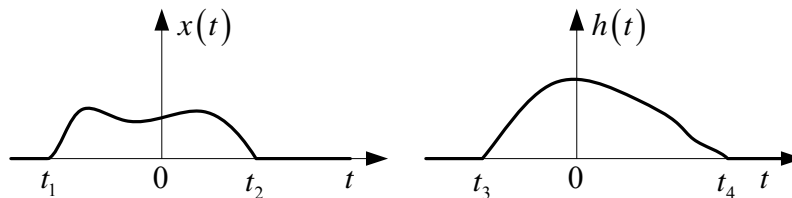
$$y(t) = \begin{cases} 0 & ; t - t_1 < t_2 \\ \int_{t_2}^{t-t_1} x(t-\lambda) h(\lambda) d\lambda & ; t - t_1 \geq t_2 \end{cases} = \begin{cases} 0 & ; t < t_1 + t_2 \\ \int_{t_2}^{t-t_1} x(t-\lambda) h(\lambda) d\lambda & ; t \geq t_1 + t_2 \end{cases} \quad (2.29)$$

Dakle, signal konvolucije $y(t)$ ima svojstvo da je $y(t) = 0$ za $t < t_1 + t_2$. Oblik signala $y(t)$ je prikazan na slici 2.13.

Slika 2.13: Oblik signala $y(t)$

Primer 5: Pogledajmo primer konvolucije dva signala koja su ograničenog trajanja kao što je to prikazano na slici 2.14. Dokažimo da je i njihova konvolucija takođe ograničenog trajanja, pri čemu se granice trajanja tog signala vrlo jednostavno određuju.

Slika 2.14: Primer signala ograničenih trajanja u vremenu

Ne uzimajući u obzir znakove vremenskih trenutaka t_1, t_2, t_3 i t_4 (mogu biti i pozitivni i negativni), krenimo opet od definicije konvolucije:

$$y(t) = \int_{-\infty}^{\infty} x(\tau) h(t-\tau) d\tau \quad (2.30)$$

i ponovo uzimajući u obzir granice signala $x(\tau)$, možemo pisati:

$$y(t) = \int_{t_1}^{t_2} x(\tau) h(t-\tau) d\tau \quad (2.31)$$

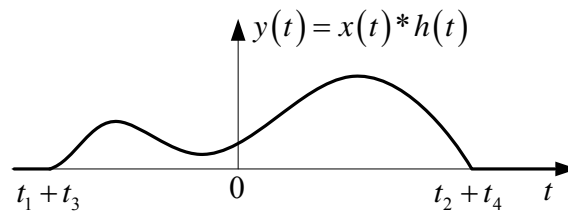
Nakon smene promenljivih $t - \tau = \lambda$, dobija se:

$$y(t) = \int_{t-t_2}^{t-t_1} x(t-\lambda) h(\lambda) d\lambda \quad (2.32)$$

Uzimajući u obzir ograničeno trajanje signala $h(\lambda)$, konačno se dobija

$$\begin{aligned}
y(t) &= \begin{cases} 0 ; & t - t_1 < t_3 \\ \int_{\max(t-t_2, t_3)}^{\min(t-t_1, t_4)} x(t-\lambda) h(\lambda) d\lambda ; & t - t_1 \geq t_3 \text{ i } t - t_2 < t_4 \\ 0 ; & t - t_2 \geq t_4 \end{cases} \\
&= \begin{cases} 0 ; & t < t_1 + t_3 \\ \int_{\max(t-t_2, t_3)}^{\min(t-t_1, t_4)} x(t-\lambda) h(\lambda) d\lambda ; & t \in [t_1 + t_3, t_2 + t_4) \\ 0 ; & t \geq t_2 + t_4 \end{cases}
\end{aligned} \tag{2.33}$$

Konačno, oblik signala y je prikazan na slici 2.15.

Slika 2.15: Oblik konvolucije nad signalima $x(t)$ i $h(t)$

Dobijeni rezultati su vrlo važni jer se na osnovu njih može zaključiti da ako su signali $x(t)$ i $h(t)$ kauzalni (signal $x(t)$ je kauzalan ako za svako $t < 0$, $x(t) = 0$), tada je i njihova konvolucija $y(t) = x(t) * h(t)$ takođe kauzalan signal. Ovo je osobina koja će nam u velikoj meri pomoći prilikom određivanja odziva sistema na zadatu pobudu.